

IPIS

Oxfam
Wereldwinkels

Naar een duurzame cacao keten.

Macht en mogelijkheden binnen de cacao- en chocoladesector.

Mei 2008

Over IPIS

IPIS is een onderzoekscentrum dat informatie vergaart, structureert, assimileert en verwerkt tot trainingspakketten, workshops, voordrachten, briefings, dossiers en rapporten. De primaire doelgroep van IPIS zijn gouvernementele, niet-gouvernementele en intergouvernementele ontwikkelingsactoren, bedrijven en wetgevende instanties. In de ruimste zin bestaat onze doelgroep uit alle individuen en organisaties die begaan zijn met vrede, mensenrechten en ontwikkeling in sub-Sahara Afrika. Onze 'action research' focust op feiten en niet op theorieën, omdat we ook oplossingen willen aanreiken die bruikbaar zijn in de praktijk voor onze primaire doelgroep. Onze onderzoeksactiviteiten zijn toegespitst op drie kernthema's: internationale wapenhandel, exploitatie van natuurlijke rijkdommen en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Over Oxfam-Wereldwinkels

Oxfam-Wereldwinkels is de voornaamste organisatie van eerlijke handel in Vlaanderen. We verkopen meer dan 180 voedingsproducten van bijna 100 partners in Afrika, Azië en Latijns-Amerika onder ons 'huismerk' Oxfam Fairtrade. Onze producten zijn te vinden in ruim 200 wereldwinkels, maar ook steeds meer in supermarkten, horeca, scholen, bedrijven, overheidsdiensten en andere organisaties. Daarnaast strijdt Oxfam-Wereldwinkels via educatief werk, beleidswerk en politieke campagnes voor een rechtvaardige wereldhandel.

Dankwoord

Dit rapport werd geschreven door Jan Cappelle van IPIS, in nauwe samenwerking met Eline Demey van Oxfam-Wereldwinkels. Zij willen graag de verschillende ondernemingen en niet-gouvernementele organisaties en de International Cocoa Organisation bedanken die meehielpen in het samenstellen van dit rapport alsook de volgende personen voor hun bijdrage aan dit rapport: Fiona Gooch, Liz Dodd, David Comet-Herrera, Jonathan Pues, Ben Schokkaert en Karin Hanus. Oxfam-Wereldwinkels wil de Europese Commissie bedanken voor haar ondersteuning. De Europese Unie is niet verantwoordelijk voor de inhoud en het gebruik van informatie in deze publicatie.

Dit rapport kadert binnen de activiteiten van het Responsible Purchasing Initiative / Verantwoord Aankopen Initiatief, een pan-Europees initiatief onder leiding van IDEAS (Spanje), Oxfam-Wereldwinkels (België) en Traidcraft (Verenigd Koninkrijk). Ga voor meer informatie naar www.verantwoordaankopen.be

Lay-out:

Grafische Dienst Oxfam-Wereldwinkels - Oxfam Fairtrade

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. De cacaoproductie	5
3. De cacaoketen	6
3.1. Het ketenproces in Ghana	6
3.2. Het ketenproces in Ivoorkust	7
3.3. De lokale verwerkingscapaciteit in Ivoorkust en Ghana	8
4. De prijs van cacao	11
5. Het cacao- en chocoladeketenproces	13
6. De invloedssfeer van bedrijven in het ketenproces	16
7. Aanbevelingen	19
7.1. Aan de Europese Commissie	19
7.2. Aan de ondernemingen in de cacaosector	20
7.3. Aan de nationale overheden van Ghana en Ivoorkust	21
Annex 1 Cacaoproductie per land	22
Annex 2 Eindnoten	24

1. Inleiding

De cacaoboom is een belangrijke bron van inkomsten voor miljoenen boerenfamilies in de evenaarzone. Hij is oorspronkelijk afkomstig uit de stroomgebieden van de Amazone en de Orinoco in Zuid-Amerika. De ontdekkers van de cacao, het Mayavolk, gaven er de naam 'cacao' aan (of 'voedsel van God'). Cacao werd voor het eerst in Europa geïntroduceerd in de vijftiende eeuw. De invoer van cacao werd zwaar belast, waardoor hij eerst enkel onder de vorm van een drank door de rijken geconsumeerd werd. Investerings in Groot-Brittannië en Nederland en het op de markt brengen van de chocoladereep in 1842 (door Cadbury) resulteerden in een grotere vraag naar chocolade. Dit leidde tot een graduele expansie van de productie, waaronder in Afrika sinds 1870.

West-Afrika is vandaag de grootste leverancier, met 70 procent van de globale cacao-teelt. Een belangrijk deel van de cacao-productie verloopt er echter onder bijzonder slechte omstandigheden. Kinderhandel, ernstige vormen van kinderarbeid¹ en de financiering van conflicten² zijn de meest vernoemde problemen in de cacao-sector. Tal van andere problemen worden nauwelijks aangeraakt, maar zijn even ernstig, zoals de intensieve arbeidslast, de gebrekkige veiligheidsmaatregelen³, het lage inkomen van de cacao-boeren, het gebrek aan krediettoegang, de onduidelijkheid over landrechten, de bosontginning en het gebruik van pesticiden en meststoffen (en de effecten ervan op de volksgezondheid en het milieu).

Via een lokale en internationale handelsketen wordt de cacao op de markt gebracht, en dit onder verschillende vormen. Naast de cacao-bonen zelf worden semi-afgewerkte producten (zoals cacao-poeder, -boter, -olie en -vetten of grote chocoladebrokken) en afgewerkte producten (zoals chocoladerepen en ander snoepgoed) verhandeld. Hoewel Ivoorkust en Ghana, de twee grootste cacao-producerende landen, 56 procent van alle verhandelde cacao produceren, bedraagt de consumptie er amper 0,6 procent van de wereldmarkt. Vele cacao-producenten hebben dan ook nooit chocolade geproefd. Intussen groeit de afzetmarkt in Europa, de Verenigde Staten en Azië. Tegen 2012 verwacht men zelfs een stijging van de globale chocoladeconsumptie met 15 procent ten opzichte van 2006⁴.

De grote spelers in de handelsketen komen echter onder toenemende publieke druk om de cacao-economie duurzamer te maken. In theorie is dit mogelijk, aangezien momenteel slechts een handvol bedrijven de internationale handelsketen domineren en in sommige continenten de concentratie nog sterker is. Die bedrijven zouden dan ook rekening moeten houden met de milieu-, mensenrechten- en sociale aspecten in de uitvoering van hun bedrijfsactiviteiten, inbegrepen de contracten met leveranciers, en op grote schaal⁵ duurzame cacao- en chocoladeproducten op de markt kunnen aanbieden.

Dit rapport draagt op verschillende manieren bij tot het debat over een duurzame cacao-economie. Het geeft een overzicht van de verschillende actoren in de cacao- en de ruimere chocoladeketen. Het identificeert de concentratie en de aankoopmacht van bedrijven en de trends in de handelsketen. Tot slot volgt een reeks aanbevelingen gericht aan de verschillende actoren in het ketenproces.

2. De cacao productie

Afrika is de grootste cacaoleverancier, goed voor 70 procent van de wereldwijde cacao teelt. Ivoorkust en Ghana zijn de twee grootste cacao producerende landen. Ze namen in het oogstjaar 2006/2007 samen een gemiddeld marktaandeel van 56 procent in⁶.

Tabel1: cacao productie van de grootste producerende landen (in duizend ton)⁷

	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Land				schatting	voorspelling
AFRIKA					
Ivoorkust	1407,2	1286,3	1407,8	1229,3	1370,0
Ghana	737,0	599,3	740,5	615,0	675,0
Nigeria	180,0	200,0	200,0	190,0	210,0
Kameroen	165,7	184,9	166,1	166,3	185,0
Andere, Afrika	59,9	104,1	128,5	133,3	137,5
Totaal Afrika	2549,8	2374,6	2642,9	2333,9	2577,5
AMERIKA					
Brazilië	163,4	170,8	161,6	126,2	160
Ecuador	117	116	114,4	114,5	114,5
Dominicaanse Republiek	47,3	31,3	42	43,7	50
Colombia	36,9	36,8	36,8	35	35
Mexico	44	36,4	34,1	36	25
Peru	16	18	18	20	20
Venezuela	16,2	15	18	19	19
Costa Rica	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5
Haiti	3,6	2,3	3,5	4	4,5
Andere, Amerika	13,1	12,1	12,8	12,3	12,6
Totaal Amerika	462	443,2	445,7	415,2	445,1
AZIË en OCEANIË					
Indonesië	430	460	560	520	580
Papoea Nieuw Guinea	38,9	47,8	51,1	50,3	50
Maleisië	34	28,8	33,9	32,8	34
India	8	8	10,2	11	12
Filippijnen	5,7	5,6	5,7	4	5,5
Solomoneilanden	4,4	4,6	4,4	4,1	4
Andere, Azië en Oceanië	4,1	4	4,6	4,6	4,6
Totaal Azië en Oceanië	525,1	558,8	669,9	626,8	690,1
Wereld totaal	3536,9	3376,7	3758,6	3375,9	3712,8

De cacao-teelt in Ivoorkust en Ghana is een echt familiaal gebeuren. Ghana beschikt over voldoende gedetailleerde statistieken omtrent de grootte van zijn cacao-velden. De cacao-velden zijn er gemiddeld 4 hectare of minder groot in het oosten en in de Ashantiregio's en ongeveer 4 tot 8 hectare in het noordwesten en zuidwesten van het land.⁸

Dergelijke statistieken zijn niet gekend voor Ivoorkust. Wel is zeker dat er geen grote cacao-velden zijn in dat land. De boeren beschikken er over een landoppervlakte van 1,75 tot 5 hectare⁹.

In Ghana en Ivoorkust oogsten de boeren gemiddeld 300 tot 400 kilogram cacao-bonen per hectare per jaar¹⁰. Dit ligt 30 tot 50 procent lager dan de potentiële productiviteit per hectare¹¹. De redenen voor die lagere productiviteit zijn divers. De cacao-bomen zijn er gemiddeld eerder oud¹² en de boeren beschikken vaak niet over de technische en financiële capaciteiten om de productiviteit per hectare en de kwaliteit van de bonen te verhogen.

3. De cacao-keten

De cacao-keten bestaat uit een lokaal en een internationaal gedeelte. De lokale activiteiten omvatten de cacao-productie en -teelt, het transport van de bonen van de boer tot de lokale verwerker en de exporteur in de havens, de verschillende administratieve controles in het land van productie en het lokale cacao-verwerkingsproces. Onder de internationale keten vallen het internationaal transport van de cacao-bonen en de cacao- en chocoladeproducten uit het land van oorsprong, de verwerkingsactiviteiten, de productie en verkoop van de chocoladeproducten en de handel onder de bedrijven en op de grondstoffenmarkt.

De lokale ketenprocessen in Ghana en Ivoorkust verschillen van elkaar. De overheid in Ghana beschikt sinds 1947 over de juridische instrumenten om de cacao-handel in het land strak onder controle te houden. De Ghana Cocoa Board (afgekort: Cocobod) volgt het hele ketenproces van nabij op. Cocobod bepaalt de prijzen, koopt en verkoopt de cacao, organiseert kwaliteitscontroles, reglementeert het cacao-transport en voert onderzoek uit naar de cacao-markt in het land.

In Ivoorkust is de cacao-markt sinds 1999 bijna volledig geliberaliseerd, een proces dat in 1995 werd opgestart onder druk van de Wereldbank en het Internationaal Muntfonds. De overheid van Ivoorkust behoudt daardoor nauwelijks enige controle over de cacao-markt. Ze regelt er wel nog de fiscaliteit en de parafiscaliteit¹³, bepaalt de cacao-minimumprijzen voor de boeren en voorziet in theorie in de kwantiteits- en kwaliteitscontroles van de cacao-bonen¹⁴.

De liberalisering van de cacao-sector in Ivoorkust had tot doel de productie-efficiëntie te verhogen, de lokale en de internationale marktprijs te koppelen, en zo de cacao-boeren een hogere prijs te geven. Er zijn evenwel geen bewijzen dat de cacao-boeren voordelen genieten van de liberalisering van de cacao-markt¹⁵.

3.1. Het ketenproces in Ghana

Ghana telt zo'n 720.000 cacao-boeren. De cacao-bonen worden na een proces van oogst, fermentatie en drogen verkocht aan één van de negentien door de overheid erkende handelaars, de Licensed Buying Companies (LBC)¹⁶, die de opkoop, via erkende koopcentra in de cacao-producerende regio's, onder elkaar verdelen. De handelaars geven de boeren een minimumprijs die werd vastgelegd door het Producer Price Review Committee (PPRC)¹⁷.

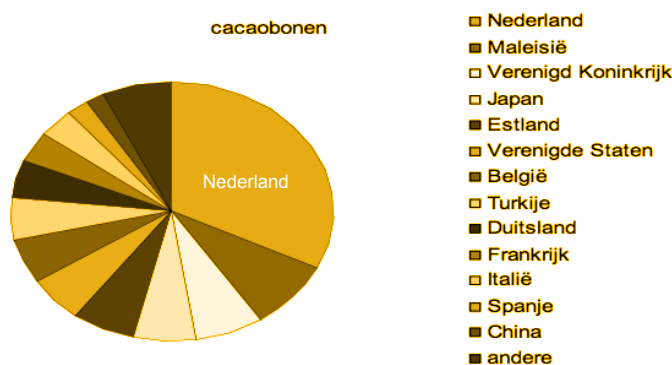
De Ghanese overheid beloofde in 2004 dat de boeren vanaf 2004/2005 minstens 70 procent van de internationale cacao-marktprijs zouden krijgen. Ze maakte dit echter nog niet waar tijdens de oogstperiodes van 2004 tot en met 2007 (zie tabel 6).

De volgende stap in het ketenproces omvat de controle van de bonen door de overheid. De kwaliteitsafdeling van Cocobod (de Quality Control Division) weegt de cacao. De afdeling rekent hiervoor een prijs aan, die vooraf werd bepaald door de PPRC.

De erkende handelaars vervoeren vervolgens de gewogen en verzegelde zakken naar zogenaamde take-over points. Dit zijn de plaatsen waar de cacao wordt verkocht aan de Ghana Cocoa Board, aan een prijs die alweer de PPRC bepaalt. Vervolgens verkoopt Cocobod de cacao aan exporteurs of aan ondernemingen die de cacao in het land zelf zullen verwerken.

75 procent van de cacaobonen uit Ghana wordt naar de volgende acht landen uitgevoerd: Nederland, Maleisië, Verenigd Koninkrijk, Japan, Estland, Verenigde Staten, België en Turkije. Nederland is veruit de grootste importeur (zie figuur 1)¹⁸. Een verklaring hiervoor is te vinden in de belangrijke cacaoverwerkende installaties van Cargill en Archer Daniels Midland (ADM) die zich in Amsterdam bevinden. Beide bedrijven domineren de verwerkingsmarkt van cacao. Samen met drie andere landen (Maleisië, Verenigd Koninkrijk en Japan) domineren zij de import van cacaobonen uit Ghana.

Figuur 1: import van cacaobonen uit Ghana

3.2. Het ketenproces in Ivoorkust

Ivoorkust telt ongeveer 800.000 boeren. In tegenstelling tot Ghana is er in Ivoorkust weinig overheidscontrole op de interne cacaohandel. Handelaars, gekend onder de namen traitant en pisteur, komen regelmatig naar de dorpen en kopen er de cacao op. Tijdens de handel worden de bonen gewogen en wordt de kwaliteit beoordeeld. De handelaar betaalt cash aan de boer, veelal zonder hem enige informatie te verschaffen over de internationale marktprijzen en zonder een geschreven overeenkomst van de verkoop.

Ook de grote internationale handelaars kopen bonen op in de dorpen. Olam koopt bijna steeds rechtstreeks van de boeren in de dorpen¹⁹. Armajaro koopt daarnaast ook op van andere handelaars en coöperaties²⁰. ED&F Man handelt dan weer met andere opkopers en coöperaties, en koopt slechts zelden rechtstreeks op bij de boeren. Meestal werkt ED&F Man via voorafgaande overeenkomsten met de leverancier²¹.

Dezelfde dag nog vervoert de handelaar de cacao naar de dichtstbijzijnde grote stad en van daaruit naar de havens van Abidjan of San Pedro, waar de bonen worden verkocht aan de exporteurs. Intussen blijven de bonen opgeslagen in de grote trucks die de bonen vervoerden naar de havens. Dit proces kan soms dagen duren.

De exporteur controleert de kwaliteit van de bonen, die hij in bepaalde omstandigheden opnieuw moet drogen in artificiële drogers. De exporteur verzamelt de exportzakken in containers, die in theorie binnen de zeven dagen moeten worden verscheept. Omdat een schip meestal pas vertrekt wanneer het volgeladen is, kan het echter voorvallen dat de cacaobonen nog dagenlang in de schepen liggen, wachtend op nieuwe ladingen containers.

De export van de cacaobonen uit Ivoorkust gaat voornamelijk naar Nederland en de Verenigde Staten²². Op basis van statistieken die in maart 2008 verschenen over de jaarlijkse cacao-export via de havens van Abidjan en San Pedro blijkt dat acht ondernemingen 73 procent van de cacao-export op zich nemen (zie tabel 2).

Tabel 2: cacao-export havens San Pedro en Abidjan op 16 maart 2008²³

Onderneming (hoofdzetel)	Percentage opkoop (in de havens San Pedro en Abidjan in maart 2008)
Cargill (VS)	15,96%
SAF Cacao (Ivoorkust)	12,54%
ADM Cocoa (VS)	11,92%
Barry Callebaut (Zwitserland)	9,03%
Outspan Ivoire-Olam (Singapore)	7,72%
CIPEXI-Continaf (Nederland)	6,75%
Tropival-ED&F Man (VK)	4,68%
Cocaf Ivoire-Noble (Hongkong)	4,10%
Totaal	73%

3.3. De lokale verwerkingscapaciteit in Ivoorkust en Ghana

De cacao-teelt in Ivoorkust en Ghana is zowel voor de lokale als de internationale markt bestemd. De lokale verwerkingscapaciteit bedraagt in Ivoorkust 370.000 ton en in Ghana 180.000 ton (zie tabel 3)²⁴. In Ivoorkust domineren de internationale bedrijven de markt van de lokale verwerking. In Ghana is dit veel minder het geval. Maar daarin zou verandering kunnen komen: een aantal grote bedrijven, onder andere de twee grootste verwerkende bedrijven ter wereld Cargill en ADM, hebben plannen om lokale productie-installaties op te starten (zie tabel 4). In beide landen zullen dan ook de drie grootste verwerkers (Barry Callebaut, Cargill en ADM) vertegenwoordigd zijn.

photo: traveladdict (Nicole Lepée)

Tabel 3: lokale verwerking van cacao in Ivoorkust en Ghana (2007)

Ghana				
Plaats	Bedrijf	Vestiging van de onderneming (hoofdkwartier)	Capaciteit	Geplande uitbreiding tot
Tema	Barry Callebaut	Zwitserland	60.000t	nvt
Tema	West African Mills	Ghana ²⁵	75.000t	nvt
Tema	Cocoa Processing Company	Ghana	30.000t	65.000t
Tema	Afro Tropic Cocoa processing	Ghana	15.000t	45.000t
Ivoorkust				
Plaats	Bedrijf	Vestiging van de onderneming (hoofdkwartier)	Vermoedelijke capaciteit ²⁶	Geplande uitbreiding tot
Abidjan	Micao (Cargill)		125.505t	nvt
Abidjan/ San Pedro	Saco (Barry-Callebaut)	Zwitserland	101.632t	nvt
San Pedro	Unicao (ADM-Cocoa)	Verenigde Staten	76.581t	nvt
Abidjan	Cemoui (Cantalou)	Frankrijk	29.662t	nvt
Abidjan	Condicafe	Ivoorkust	3.000t ²⁷	70.000t
Abidjan	Pronibex	Ivoorkust	10.000t ²⁸	nvt
Abidjan	Chocodi (Barry Callebaut)	Zwitserland	31t	nvt

Tabel 4: productieplannen voor de verwerking van cacao in Ivoorkust en Ghana

Ghana				
Plaats	Bedrijf	Vestiging van de onderneming (hoofdkwartier)	Initiële capaciteit	Geplande uitbreiding tot
Tema	Cargill	Verenigde Staten	60.000t	120.000t
Onbekend	Rakhat	Kazachstan	50.000t	nvt
Onbekend	ADM	Verenigde Staten	30.000t	60.000t
Ivoorkust				
Plaats	Bedrijf	Vestiging van de onderneming (hoofdkwartier)	Initiële capaciteit	
San Pedro	Susco	Onbekend	14.000t ²⁹	
Abidjan	Pronibex	Ivoorkust	10.000t	20.000t ³⁰

De eindproducten van de lokale verwerking zijn divers: gepelde cacaobonen, vloeibare chocolade, cacaoboter of cacao poeder. Een groot deel van die eindproducten wordt geëxporteerd. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat de lokale consumptie van chocolade in beide landen zeer beperkt³¹ is.

De cijfers in tabel 5 tonen aan dat de exportmarkt van semi-afgewerkte producten uit Ghana en Ivoorkust geconcentreerd is in enkele landen. Ghana exporteerde in 2006 74.693 ton cacao pasta, cacaopellen, cacaoboter en cacao poeder, waarvan 75 procent de export van cacao pasta betreft. Ivoorkust exporteerde in 2006 251.746 ton cacao pasta, cacaopellen, cacaoboter en cacao poeder; 45 procent daarvan betreft de export van cacao pasta. De cijfers, afkomstig van de VN-databank Comtrade, geven echter geen volledig beeld. In de databank worden de statistieken van de cacaobonen zonder pel niet apart opgenomen.

Tabel 5: export van cacao en verwerkte producten (2006)

Land van oorsprong	Hoeveelheid	Product	Top importeurs
Ivoorkust	1.176.877t	Cacao totaal	Nederland (29,75%), VS (22,88%) en Estland (8,55%)
Ivoorkust	925.129t	Cacaobonen	Nederland (29,00%), VS (25,26%) en Estland (8,94%)
Ivoorkust	31.983t	cacao poeder, zonder suiker of zoetstoffen	Nederland (35,92%), Estland (24,92%) en VS (12,27%)
Ivoorkust	112.401t	Cacaopasta	Nederland (34,84%), Frankrijk (18,91%) en VS (8,33%)
Ivoorkust	60.236t	Cacaoboter, -vet en -olie	Nederland (37,51%), Frankrijk (20,27%) en Polen (12,97%)
Ivoorkust	47.126t	Cacaopellen en ander afval	VS (32,57%), Frankrijk (18,80%) en Nederland (18,20%)
Ghana	760.192t	Cacao totaal	Nederland (30,75%), Maleisië (7,78%) en VK (6,49%)
Ghana	685.482t	Cacaobonen	Nederland (32,09%), Maleisië (8,61%) en VK (6,85%)
Ghana	239t	Cacao poeder, zonder suiker of zoetstoffen	Spanje (41,33%) en Nederland (41,87%)
Ghana	56.668t	Cacaopasta	Spanje (16,37%), Duitsland (14,89%) en Nederland (13,60%)
Ghana	13.902t	Cacaoboter, -vet en -olie	Nederland (30,07%), Frankrijk (19,42%) en VK (17,01%)
Ghana	3.900t	Cacaopellen en ander afval	Nederland (45,28%) en Spanje (32,93%)

Zowel Ivoorkust als Ghana hebben mechanismen uitgewerkt om de lokale verwerking te stimuleren. In Ivoorkust ligt de belastingdruk op de export van cacao poeder (105 FCFA/kg) lager dan op de export van cacao bonen (220 FCFA/kg)³². In Ghana gaf Cocobod de lokale verwerkers een korting van 20 procent op de aankoop van de kleinere cacao bonen. Deze korting verschaftte een belangrijk commercieel voordeel om de cacao te verwerken in het land zelf. Maar eind maart 2008 is de overheid hiervan afgestapt, in het kader van haar economisch beleid om de cacao sector in het land te regelen³³.

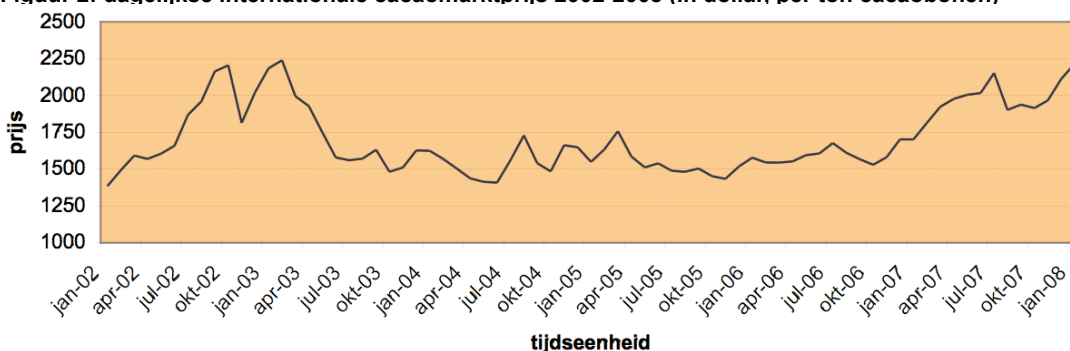
De invoer van cacao bonen en -afvalproducten en van semi-afgewerkte producten zoals cacao boter en -pasta uit Ivoorkust en Ghana in de Europese Unie is niet onderworpen aan invoertaksen en zal er niet aan onderworpen worden wanneer de landen een Economische Partnerschapsakkoord (EPA) afsluit met de Europese Commissie.

4. De prijs van cacao

Diverse externe factoren bepalen de effectieve prijs die de boeren per ton cacao bonen krijgen. De meest dominante factor is de dagelijkse, internationale cacao marktprijs³⁴. Die prijs wordt onderhandeld op de termijnmarkten (de future markets), waarvan de twee meest belangrijke de London International Financial Futures and Options Exchange en de New York Board of Trade zijn. Beide markten samen verhandelen dagelijks het equivalent van 0,2 miljoen ton cacao bonen via termijncontracten.

Uit recent onderzoek blijkt dat er een direct verband bestaat tussen de bekendmaking van nieuwe markt informatie (bijvoorbeeld een productiesurplus) en de cacao prijzen. Ook speculatieve activiteiten van niet-commerciële handelaars (hedge funds en andere) hebben hoogstwaarschijnlijk een invloed op de cacao marktprijs. Diepgaand onderzoek hieromtrent ontbreekt echter³⁵. Een verklaring hiervoor is dat enkel de Amerikaanse termijnmarkt onderworpen is aan een onafhankelijke monitoring die het mogelijk maakt om machtsconcentraties binnen de cacao termijnmarkt te identificeren, onder meer door een verplichte registratie van de marktactiviteiten van de handelaars. Tevens rapporteert de termijnmarkt over de handelsactiviteiten van de commerciële en niet-commerciële handelaars. Enkel op basis van dergelijke cijfers kan een grondig onderzoek uitgevoerd worden naar de fluctuaties van de dagelijkse, internationale marktprijs en naar de gevolgen van speculatie.

Figuur 2: dagelijkse internationale cacao marktprijs 2002-2008 (in dollar, per ton cacao bonen)

Ook het overheidsbeleid in de exporterende landen beïnvloedt de prijs die de boeren per ton cacao bonen krijgen. In Ivoorkust krijgen de boeren amper 40 procent van de internationale cacao prijs. De hoge belasting die de overheid heft op de export van de bonen drukt zwaar op de prijs die de handelaars aan de cacao boer geven. Tabel 6 vergelijkt de gemiddelde prijs die de boeren in Ivoorkust en Ghana kregen met de internationale marktprijs.

Tabel 6: gemiddelde marktprijs Ivoorkust en Ghana (in dollar) in verhouding met de internationale marktprijs³⁶

Jaar	Internationale marktprijs (dollar)	Percentage prijs Ghana/marktprijs	Bedrag dollar	Percentage prijs Ivoorkust/marktprijs	Bedrag dollar
1993/1994	968	34	329,12	37	358,16
1994/1995	954	48	457,92	42	400,68
1995/1996	983	43	422,69	44	432,52
1996/1997	1117	47	524,99	40	446,80
1997/1998	1269	47	596,43	41	520,29
1998/1999	944	73	689,12	74	698,56
1999/2000	685	72	493,20	52	356,20
2000/2001	775	51	395,25	51	395,25
2001/2002	1231	39	480,09	55	677,05
2002/2003	1369	54	739,26	58	794,02
2003/2004	1047	66	691,02	43	450,21
2004/2005	1049	63	660,87	41	430,09
2005/2006	1068	63	672,84	41	437,88
2006/2007	1854	54	1001,16	41	760,14

Een stijging van de internationale marktprijs draagt dan wel bij tot een hoger inkomen van de cacao­boer, maar biedt de cacao­boer zeker geen garantie op een duurzaam of waardig inkomen. Dit kan worden verklaard door de lange handelsketen tussen de termijnmarkt en de boer, waarbij elk van de betrokkenen een deel van de prijs ontvangt. Het gaat onder andere over de cacao­verwerkende bedrijven en de internationale en lokale tussen­handelaars, maar ook over de overheid die belastingen op de export van de bonen heft. Een tweede reden is de lage cacao­productie per cacao­boer per oogst. De prijs per kilogram cacao die hij verkoopt, stijgt dan wel, maar de inkomsten via de verkoop van zijn volledige oogst blijven door zijn lage productie beperkt. Een boer kan wel een waardig inkomen verkrijgen via het verhogen van zijn productiviteit per oppervlakte, onder meer door een verbetering van de productie- en de oogstomstandigheden. Maar dit vergt dan weer financiële mid­delen en de meeste boeren hebben geen financiële reserves noch toegang tot krediet.

photo: Tineke D'haese

5. Het cacao- en chocoladeketenproces

Drie spelers domineren de cacaoketen. Samen hebben ze een verwerkingscapaciteit van 1.440.000 ton cacaobonen per jaar (zie tabel 7)³⁷, goed voor zowat 40 procent van de cacaooverwerking op de wereldmarkt. In volgorde van grootte gaat het om Cargill, Archer Daniels Midland (ADM) en Barry Callebaut.

Tabel 7: geschatte verwerkingscapaciteit van cacaobonen per onderneming (in duizend ton)

	2000/2001	2003/2004	2006/2007
Cargill	410	440	500
Archer Daniels Midland	500	470	500
Barry Callebaut	360	400	440
Petra Foods	68	160	250
Blommer	110	170	190
Nestlé	250	150	85
Cadbury	100	100	85
Cantalou/ Cemoi	120	90	75
Ferrero	50	70	70
Schokinag	50	60	70
Schwarteuer Werke (KVB)	n.a.	60	70
Altinmarka	n.a.	n.a.	55
Guan Chong	n.a.	n.a.	50
Kraft Foods Inc	70	60	45
Mars	50	50	45
Hershey Co.	90	70	20
Andere	940	850	1050
Totaal	3168	3200	3600

Cargill en ADM worden beschouwd als 'handelaars'; ze produceren semi-afgewerkte producten, maar nauwelijks industriële chocolade of chocolade voor de consument. Barry Callebaut daarentegen is de grootste producent van industriële chocolade en specialiseert zich hierin verder. Nestlé, Cadbury Schweppes, Mars en Kraft Foods zijn gekende merken en produceren chocolade voor de consument.

Niet alle bedrijven kunnen in een apart vakje geplaatst worden. Tabel 7 toont aan dat de chocoladeproducenten ook de capaciteit hebben om cacaobonen te verwerken. Tevens zijn er bedrijven die op de volledige keten werken, zoals Barry Callebaut, Petra Foods, Kraft Foods en Blommer.

De productiecapaciteiten van industriële chocolade en chocolade voor de consument blijven een groot geheim. Toch zijn enkele statistieken voor 2006 bekend³⁸. Barry Callebaut staat op nummer 1 met een productiecapaciteit van 720.000 ton aan industriële chocolade en chocolade voor consumenten. De onderneming wordt gevolgd door Nestlé, Mars en Cadbury met respectievelijk 680.000 ton, 410.000 ton en 380.000 ton. Cargill en ADM staan op plaats 8 en 9 met 180.000 ton en 110.000 ton.

De globale cacaomarkt heeft in de afgelopen zeven jaar enkele verschuivingen meegemaakt. Terwijl ADM zijn productiecapaciteit ten opzichte van 2000 handhaafde, vergrootten Cargill en Barry Callebaut hun individuele productiecapaciteit ten opzichte van 2000 met ongeveer 22 procent. Andere sterke groeiers op de wereldmarkt zijn het Indonesische Petra Foods en het Amerikaanse Blommer. De productiecapaciteit van Petra Foods steeg in de periode 2001-2003 met 135 procent, wat kan worden verklaard door de overname van twee cacaooverwerkende fabrieken van Nestlé in Mexico en Brazilië. Petra Foods en Nestlé ondertekenden vervolgens een leveringsakkoord³⁹. Nestlé verminderde zijn cacaooverwerkingscapaciteit met 100.000 ton tussen 2000 en 2003.

De markt zal in de komende jaren nog enkele verschuivingen meemaken, onder meer door een bijkomende productiecapaciteit van Petra Foods met 60.000 ton in Europa.

Cargill en Barry Callebaut versterkten verder hun individuele positie op de wereldmarkt met respectievelijk 0,95 procent en 0,86 procent ten opzichte van 2000, terwijl de productiecapaciteit van ADM terugviel met 1,89 procent⁴⁰. De positiestijgingen van Cargill en Barry Callebaut zijn te verklaren door de politiek van de belangrijkste chocoladebedrijven om de cacaooverwerking af te bouwen en uit te besteden. Nestlé heeft een leveringsakkoord met Cargill, Petra Foods en ADM. Cadbury Schweppes overweegt om zijn cacaooverwerkende activiteiten in Wales langzaamaan af te bouwen en onderhandelt over leveringsakkoorden met de verwerkers. Het bedrijf heeft reeds een dergelijk akkoord met Barry Callebaut. Deze trend verklaart ook waarom de cacaooverwerkende activiteiten van de chocoladebedrijven in de afgelopen acht jaar sterk zijn gedaald.

De chocolademarkt is een onderdeel van de ruimere chocolade- en snoepgoedmarkt. De chocolademarkt wordt gedomineerd door zes bedrijven, die in 2007 samen 57,4 procent van de chocolademarkt in handen hadden (zie tabel 8)⁴¹. Cadbury Schweppes, Nestlé, Mars, Ferrero en Hershey maken eveneens de top-5 uit van de ondernemingen met de grootste nettoverkoopcijfers op de globale chocolade- en snoepgoedmarkt⁴².

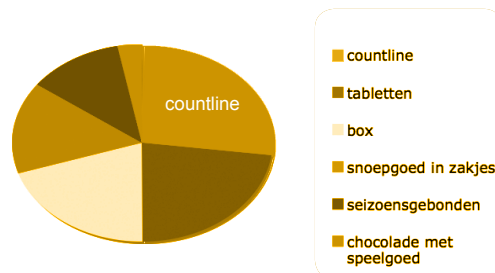
Tabel 8: marktverdeling van de chocolademarkt en de globale chocolade- en snoepgoedmarkt in 2007 (US dollar verdeling)

Onderneming	Chocolade	Chocolade- en snoepgoed
Mars Incorporated	14,7%	8,9%
Nestlé	12,5%	7,7%
Hershey	8,3%	5,5%
Kraft Foods	7,8%	4,3%
Cadbury Schweppes	7,3%	10,1%
Ferrero	6,8%	4,2%

De zes bedrijven trekken met een groot assortiment van producten naar de consument. De volgende producten domineren de consumptiemarkt:

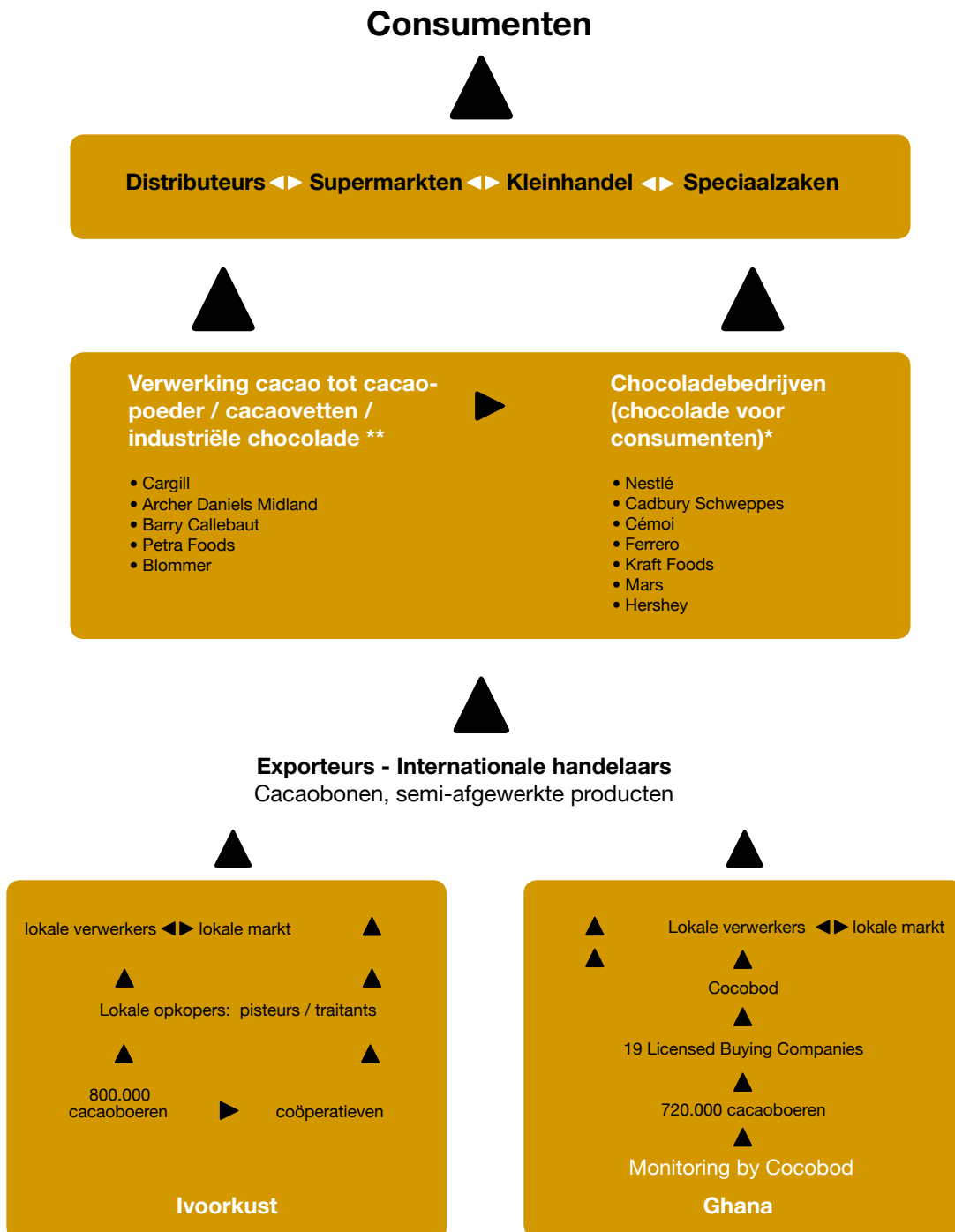
- Countlines: chocoladesnacks zoals Marsrepen en Kit Kat (Nestlé)
- Chocoladetabletten en -repen
- Seizoensgebonden activiteiten, bv paaseieren
- Chocoladesnoepgoed in boxes (kartonnen doosjes of andere verpakkingen), zoals de Celebrations Box (Mars)
- Chocolade met speelgoed
- Chocoladesnoepgoed in zakjes, zoals M&M's (Mars)⁴³.

Figuur 3: verdeling van chocolade- en snoepgoedproducten op de markt, % aandeel (verkoop in dollar)

Het aandeel chocoladebestanddelen in elk van die chocolade -en snoepgoedproducten varieert: gaande van enkele percentages tot meer dan 50 procent. Andere bestanddelen zijn onder meer suiker en melk. De consumptie van de diverse producten verschilt van land tot land. In Frankrijk, Italië en Duitsland verkiest de consument snoepgoed in boxes, in de Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk en Zwitserland verkiest de consument countlines⁴⁴.

Figuur 4: de cacaoketen

* de meeste chocoladebedrijven hebben ook een eigen, maar dan beperkte cacaoverwerkingscapaciteit
 ** bepaalde bedrijven zijn in de volledige keten betrokken en doen bv. aan cacaoverwerking en verkoop van chocolade. Die chocoladeverkoop kan zowel industrieel / business to business zijn (Barry Callebaut en in zeer beperkte mate Cargill en ADM) als consumentgericht (Petra Foods, Blommer en Barry Callebaut).

6. De invloedssfeer van bedrijven in het ketenproces

De cacao- en chocoladeketen wordt gedomineerd door negen bedrijven: drie verwerkende bedrijven (Cargill, Barry Callebaut en ADM) en zes chocolade- en snoepgoedbedrijven (Mars Incorporated, Nestlé, Hershey, Kraft Foods, Cadbury Schweppes en Ferrero). De drie 'verwerkers' hebben samen 40 procent van de cacaooverwerking op de wereldmarkt in handen, maar voelen de hete adem van twee groeiende spelers op de markt (Petra Foods en Blommer). De zes chocolade- en snoepgoedbedrijven hebben samen 57,4 procent van de chocolademarkt in handen⁴⁵.

In sommige continenten is de concentratie van de bedrijven die de markt domineren nog sterker. De chocolademarkt in de Verenigde Staten is voor 80 procent in handen van Hershey, Mars en Nestlé⁴⁶. Een dergelijke machtsconcentratie zou kunnen leiden tot misbruiken. Dat is althans het argument van het Canadese bedrijf Comwest Industries Inc, dat in januari 2008 in de VS een rechtszaak aanspande tegen deze ondernemingen⁴⁷ voor prijsafspraken op de globale chocolademarkt, inclusief in de VS⁴⁸. Comwest koopt chocoladeproducten van de aangeklaagde ondernemingen en beschuldigt hen ervan chocolade te verkopen aan artificiële anticompetitieve prijzen. Een Canadees netwerk van onafhankelijke distributeurs aan warenhuizen (ITWAL) wordt door de aanklagers beschuldigd van medeplichtigheid. ITWAL zou volgens de aanklagers op de hoogte zijn van de prijsafspraken, ze ondersteunen en zelfs coördineren. Deze activiteiten zouden volgens Comwest al sinds 2002 aan de gang zijn. In november 2007 viel de Canadese mededingingsautoriteit om dezelfde reden binnen bij de aangeklaagde bedrijven⁴⁹.

Het feit dat enkele grote spelers de markt overheersen maakt misbruiken van aankoop- of verkoopmacht mogelijk. Tegelijk kan de grote machtsconcentratie in de globale cacao- en chocolademarkt echter ook een voordeel hebben. De ondernemingen kunnen immers hefboomen creëren om te komen tot een duurzame cacao-economie. De drie grote cacaoverwerkers vormen hier een cruciale schakel in de keten, aangezien ze bijzonder grote hoeveelheden cacao bonen opkopen en de chocoladeproducenten van hun specifieke werking afhankelijk zijn. Bovendien zet de trend tot concentratie zich hier door, met het afsluiten van leveringsakkoorden tussen de grote cacaoverwerkers en de chocoladebedrijven met de grote merkenamen.

Verschillende chocoladebedrijven gaan nog een stap verder en beweren dat de cacaoverwerkers de integratie van milieu-, mensenrechten- en sociale clausules in de leveringscontracten tegenhouden en dat zij de meest defensieve groep binnen de internationale multistakeholderforums zijn in het streven naar een duurzame cacao-economie. Bepaalde chocoladebedrijven hebben dan ook pro-actief in hun leveringsakkoorden bepaalde clausules opgenomen, meer in het bijzonder met betrekking tot de eliminatie van de ergste vormen van kinderarbeid. In de praktijk werkt deze tactiek echter niet, omdat er nauwelijks onafhankelijke controle en monitoring voorzien is.

De verwerkers zijn een andere mening toegedaan. Volgens hen hebben de chocoladebedrijven de grootste macht in de sector. De verwerkers argumenteren dat de chocoladebedrijven hen de moeilijkste activiteiten in het ketenproces laten opknappen en dat de media hen het gemakkelijkst viseren omdat zij de cacao bonen opkopen. Bovendien zouden de chocoladebedrijven druk uitoefenen op de cacaoverwerkers om de kosten zo laag mogelijk te houden.

Toch kan worden vastgesteld dat de verschillende bedrijven binnen de sector hun verantwoordelijkheid opnemen. In de afgelopen tien jaar is er een duidelijke trend waar te nemen van grote en kleine marktspelers die ad hoc en gezamenlijk initiatieven nemen om te komen tot een meer duurzame cacao-economie. De trend kent momenteel een belangrijke verschuiving van een eerder thematische aanpak, zoals de eliminatie van de ergste vormen van kinderarbeid, naar een meer geïntegreerde aanpak.

Vermeldenswaard is het werk van de World Cocoa Foundation (WCF). WCF geniet de steun van 60 bedrijven, die samen 70 procent van de cacao- en chocolademarkt uitmaken. Ze heeft verschillende programma's lopen in West-Afrika om de cacao boeren te ondersteunen: het verbeteren van de kwaliteit en de kwantiteit van de cacao velden, het promoten van betere arbeidsomstandigheden⁵⁰, het versterken van de gemeenschap en het ondersteunen van boeren die nieuwe landbouwproducten willen kweken (diversificatie). De West-Afrikaanse

photo: traveladdict (Nicole Lepée)

boeren die deelnamen aan dergelijke programma's, zagen hun inkomen met 15 tot 55 procent stijgen⁵¹. De leden van WCF wijzen terecht op 'hun' belang en aandeel in de programma's, maar tegelijk is er nog een zeer lange weg af te leggen. De komende drie jaar wil WCF 150.000 cacaoboeren ondersteunen in Ivoorkust, Ghana, Nigeria, Kameroen en Liberia. Een bijzonder hoog aantal, al bereiken de voorziene programma's daarmee 'amper' 7,5 procent van alle cacaoboeren in West-Afrika. Een substantiële schaalvergroting is onmogelijk zonder het opvoeren van de inzet van de cacao- en chocoladebedrijven, zonder de nodige lokale basisinfrastructuur en zonder kredieten voor de boeren, maar verder is er ook nood aan steun van de Afrikaanse overheden.

De trend naar meer duurzaamheid is om twee redenen ingezet. Allereerst was er in 2001 de noodzaak om te reageren op de media-aandacht over de kinderarbeid in de cacaosector. Maar ook het risico van een stilvallende cacao-teelt in Ivoorkust en Ghana vereiste een gepast antwoord. De cacao-teelt wordt immers gekenmerkt door een zware arbeidslast en het ontbreken van een waardig inkomen. Daardoor spreekt het vak steeds minder jongeren aan, wat ondernemingen aanzet tot ad hoc initiatieven om 'hun' toekomst te garanderen. Cadbury Schweppes investeert 44 miljoen pond in de cacaosector in Ghana om de productiviteit te verhogen, de samenwerking onder de boeren te stimuleren en een grotere diversificatie in de teelt te ondersteunen.

Armajaro bewandelt een andere weg. De onderneming werkt in Ghana aan een traceersysteem en onderneemt in Ivoorkust een gelijkaardig project in samenwerking met Kraft Foods, Rainforest Alliance en het Sustainable Tree Crops Programme⁵². Een traceersysteem is cruciaal als eerste stap om tot een globale duurzame cacao-economie te komen. Maar het systeem is enkel werkbaar als het een duurzame toekomst biedt aan de cacaoboeren en hun families⁵³, de steun geniet van de cacaoproducerende landen⁵⁴, internationaal gedragen wordt en commercieel levensvatbaar⁵⁵ is. Het vraagt dus een engagement van alle actoren in het ketenproces, van de boer tot de consument, en een gepaste financiële inbreng van de volledige sector⁵⁶. Voorts moeten de systemen institutioneel worden verankerd.

Om te vermijden dat de verschillende actoren de verantwoordelijkheid op elkaar afschuiven, is er nood aan een

geschikt forum waar alle spelers vertegenwoordigd zijn⁵⁷. Het ligt niet volledig binnen de macht van individuele bedrijven om de boeren een waardig inkomen te geven, aangezien de keten wordt gecompliceerd door tal van externe factoren die wege op de internationale wereldmarktprijs, het belastingsstelsel en het lokale handelsstelsel. Toch is er alvast één plaats waar reeds verschillende belangrijke spelers in het ketenproces overleggen over een meer duurzame cacao- en chocoladeketen: de International Cocoa Organization (ICCO).

ICCO is samengesteld uit de cacao producerende en -consumerende landen. De internationale organisatie werd in 1973 opgericht om het eerste Internationaal Cacao-Akkoord in de praktijk om te zetten. Dit akkoord werd onderhandeld tijdens de Internationale Cacaoconferentie van de Verenigde Naties⁵⁸.

Een onderdeel van het laatste Internationale Cacao-Akkoord van 2001 was de oprichting van de Consultative Board on the World Cocoa Economy. Deze raad bestaat uit private en publieke vertegenwoordigers van zeven exporterende en zeven importerende landen. Tot de publieke vertegenwoordigers behoren de nationale cacao producerende en -exporterende organisaties. De raad adviseert de ICCO over vier thema's, inclusief de ontwikkeling van een duurzame cacao-economie. Een groot gebrek is de beperkte samenstelling van de organisatie. Verschillende stakeholders ontbreken, zoals de cacao boeren, de consumenten, de lokale handelaars, maatschappelijke organisaties en vakbonden. Deze belanghebbenden zouden nochtans een stem moeten krijgen, enerzijds om te komen tot maatregelen die wereldwijd worden gedragen, anderzijds om input van alle stakeholders te krijgen, in het bijzonder van diegenen die er het meest worden door getroffen, de cacao boeren zelf.

Het is van cruciaal belang dat de ICCO samenwerkt met de andere initiatieven in de sector. Zo'n samenwerking moet vermijden dat de initiatieven en de financiële inspanningen te versnipperd zijn en biedt het voordeel dat de ervaringen van de verschillende partners worden uitgewisseld.

We kunnen nog twee fora identificeren die in aanmerking komen voor een samenwerking: de World Cocoa Foundation (zie boven) en de Global Issues Group. Deze laatste bestaat uit de negen dominante bedrijven in de cacao keten (de drie verwerkers en de zes chocoladebedrijven) en zes federaties of associaties⁵⁹. De groep ondersteunt initiatieven van de publieke en de private sector om de ergste vormen van kinderarbeid in de cacao sector en in andere landbouwsectoren in Ivoorkust, Ghana, Kameroen, Nigeria en Guinee te elimineren, dit in navolging van het Harkin-Engel Protocol⁶⁰. De aanwezigheid van de meeste dominante private spelers in de cacao- en chocolademarkt is een uitgelezen aanspreekpunt om te komen tot een meer duurzaam ketenproces. De groep beschikt over de mogelijkheid om haar mandaat uit te breiden dat verder reikt dan de eliminatie van de ergste vormen van kinderarbeid.

photo: nelle

7. Aanbevelingen

7.1. Aan de Europese Commissie

De Europese Unie is de grootste importeur van cacao bonen uit Ghana en Ivoorkust, respectievelijk 67 procent en 64 procent van hun cacao-export in 2006. Verschillende dominante spelers in de cacao- en chocoladeketen hebben hun verwerkings- en productie-installaties in Europa, waarmee ze instaan voor meer dan de helft van de wereldproductie van chocolade. Dit resulteert in een grote afzetmarkt van chocolade in Europa, wat de Europese consument duidelijk smaakt. De Europeanen consumeren, samen met de Noren en de Zwitsers, iets meer dan de helft van alle wereldwijd geproduceerde chocolade.

Voor de Europese Unie is het respecteren, beschermen en promoten van de mensenrechten een belangrijk objectief in haar ontwikkelingsbeleid. Ze ijvert ook voor het behoud en de bescherming van de biodiversiteit. De Europese Commissie zou dan ook een vooraanstaande rol moeten spelen om tot een duurzame cacao-economie te komen. Ze kan dit doen met reeds bestaande instrumenten, maar ze zou ook bijkomende initiatieven kunnen nemen.

7.1.1. De Europese Commissie moet een duurzame cacao-economie ondersteunen door haar bestaande instrumenten te verscherpen

De Europese Commissie moet tijdens haar bilaterale onderhandelingen in het kader van het Cotonou-verdrag⁶¹ de problemen van de cacao boeren erkennen en samen met de overheden van Ghana en Ivoorkust concrete oplossingen ondersteunen. Ze doet dit door de landen financieel bij te staan op drie terreinen:

- institutionele hervormingen om de lokale sector korter en efficiënter te maken en een lokaal traceersysteem op te richten dat de overheden in staat stelt om de oorsprong van de cacao boon van oogst tot export te traceren en op ieder tijdstip en plaats in het ketenproces de nodige inspecties uit te oefenen;
- het ondersteunen van de cacao boeren om hun productie en de oogstomstandigheden te verbeteren, teneinde hen een waardig loon te kunnen geven;
- het oprichten van samenwerkingsakkoorden tussen de boeren.

De Europese Commissie moet tijdens haar bilaterale onderhandelingen met de buurlanden van Ghana en Ivoorkust de oorzaken van de kinderhandel vanuit de buurlanden ter sprake brengen en aanpakken. Ze doet dit in een eerste fase door de landen financieel bij te staan,

- ten eerste in het sensibiliseren van de bevolking over de problematiek;
- ten tweede in het uitwerken van institutionele hervormingen om kinderhandel door de georganiseerde criminaliteit op te sporen en aan te pakken.

Tenslotte moet de EU vrije toegang – zonder invoertaksen en zonder quota – verlenen aan cacao en cacao houdende producten die uit Ghana en Ivoorkust naar de EU geëxporteerd worden, wat ook de finale uitkomst mag zijn van de lopende EPA-onderhandelingen.

7.1.2. De Europese Commissie moet bijkomende maatregelen nemen om te komen tot een duurzame cacao-economie: het versterken van de bestaande multistakeholderforums

De Europese Commissie moet haar steun verlenen aan de huidige internationale programma's met als voornaamste doelstelling de concrete uitwerking en realisatie van de volgende aspecten:

- een internationaal traceersysteem dat iedere stakeholder in het ketenproces de mogelijkheid biedt om de cacao te traceren van productie tot consumptie;
- het verbeteren van de productie- en oogstomstandigheden van de cacao,
- het investeren in de bouw van basisinfrastructuur in Ghana en Ivoorkust en in programma's van microkredieten voor de boeren.

Het is belangrijk dat alle stakeholders in de verschillende programma's betrokken zijn, m.a.w. ook de cacao boeren, de consumenten, de lokale handelaars, maatschappelijke organisaties en vakbonden. Dit aspect ontbreekt in de bestaande multistakeholderforums.

7.1.3. De Europese Commissie moet bijkomende maatregelen nemen om te komen tot een duurzame cacao-economie: het verhogen van de transparantie

De Europese Commissie moet leren uit de beperkingen die haar initiatieven hebben teweeggebracht om ondernemen maatschappelijk verantwoord te maken. Tot op vandaag hanteert ze een vrijwillige benadering. Ze moet echter:

- identificeren op welke manier de bedrijven in de cacao- en chocoladesector kunnen bijdragen tot een duurzame cacao-economie en hoe ze dit in de realiteit kan afdwingen;
- verplichte transparantiemechanismen voor de bedrijven in de sector in het leven roepen. Het is van cruciaal belang dat de ondernemingen verplicht rapporteren aan de Europese Commissie, de consument en andere stakeholders over hun steun aan het beschermen en promoten van de mensenrechten en aan de bescherming van het milieu. De ondernemingen mogen niet betrokken zijn in activiteiten die negatieve effecten hebben op het leefmilieu of de rechten van de mens.
- tevens moeten ze rapporteren over de selectie van hun leveranciers en hun aankooppraktijken.

Het verhogen van de transparantie vereist de aanstelling van een ombudsman voor de cacaosector. Die moet in staat zijn om de implementatie ervan op een onafhankelijke manier op te volgen en te sturen. De ombudsman moet over de nodige hefbomen beschikken om vastgestelde misbruiken te stoppen en waken over de marktactiviteiten van ondernemingen om misbruiken van hun aan- en verkoopmacht te verhinderen.

Tot slot moet de Europese Commissie de transparantie in de termijnmarkten verhogen. In tegenstelling tot de New York Board of Trade is de London International Financial Futures and Options Exchange niet onderworpen aan een onafhankelijke monitoring van de handelsmarkt. De Europese Commissie zou, in navolging van het beleid in de VS, institutionele instrumenten in het leven moeten roepen om een vergelijkbare externe controle mogelijk te maken.

7.2. Aan de ondernemingen in de cacaosector

7.2.1. Respecteer de wet- en regelgeving

De belangrijkste cacao-importerende landen hebben zich reeds op verschillende manieren uitgesproken voor een duurzame economie. Ze hebben de nodige wetgeving en richtlijnen ter zake uitgevaardigd. Ze hebben internationale verdragen ondertekend en nationale wetgeving uitgevaardigd⁶².

Maar de ondernemingen moeten ook de nationale wetgeving van de cacao producerende landen naleven, inclusief de internationale verdragen die ze hebben ondertekend⁶³. In landen die de fundamentele mensenrechtenverdragen en de fundamentele en prioritaire arbeidsverdragen niet hebben ondertekend, moeten de bedrijven de hoogste standaarden in de nationale wetgeving of in de internationale normen hanteren.

7.2.2. Neem bijkomende maatregelen

Een duurzame cacao-economie is geen optie maar een must. Daarom moeten de ondernemingen:

- pro-actief communiceren aan de consument over de maatregelen die ze nemen om te komen tot chocolade- en snoepgoedproducten waarvan de bestanddelen op een economisch, ecologisch en sociaal verantwoorde manier werden geproduceerd en verhandeld;
- bijkomende initiatieven nemen om de situatie van de cacao boeren te verbeteren. Dit moet in eerste instantie resulteren uit hun directe operaties en aankooppraktijken. In tweede instantie moet dit gebeuren binnen de context van een multistakeholderforum en niet op een ad hoc basis. De verschillende actoren in het ketenproces moeten elkaars verantwoordelijkheden afbakenen om te komen tot een duurzame cacao-economie en een tijdsindeling en investeringsplan opmaken. In een dergelijk forum moeten alle stakeholders in de cacao keten nauw betrokken worden, gaande van de boerenvertegenwoordigers, vakbonden, maatschappelijke organisaties tot de consumentenverenigingen;
- werken aan een geïntegreerde eerder dan een thematische aanpak, met de focus op het geven van een waardig inkomen aan de cacao boeren.

7.3. Aan de nationale overheden van Ghana en Ivoorkust

De nationale overheden van Ghana en Ivoorkust moeten tot doel hebben om de cacaoboeren een waardig loon te garanderen. Het is precies dat gebrek aan een waardig inkomen dat één van de kenmerkende sociale problemen is in de cacao-teelt en ook mede-oorzaak van tal van milieuproblemen⁶⁴. De ervaring leert dat een substantiële controle op de interne cacao-markt nodig is om deze problemen te kunnen aanpakken. Het is dan ook van fundamenteel belang dat de overheden:

- in staat zijn om op basis van objectieve criteria de cacao-prijzen voor alle betrokkenen in de interne cacao-sector jaarlijks vast te leggen. Daarbij moet er steeds worden op toegezien dat de cacao-boeren een waardig inkomen krijgen en dat de overheden over de financiële middelen kunnen beschikken om te investeren in de cacao-productie van het land.
- in staat zijn om de licentieprocedures voor de handelaars op een objectieve manier te reglementeren;
- een exportbelastingssysteem invoeren waarbij de verliezen van de lokale cacao-producenten kunnen worden gecompenseerd. Dat systeem moet tezelfdertijd kunnen bijdragen tot het fiscaal budget van het land;
- de interne cacao-keten zo kort, goedkoop en efficiënt mogelijk houden;
- een intern traceersysteem uitwerken;
- de nodige controles uitvoeren om de kwaliteit en de duurzaamheid van de cacao-bonen gedurende het volledige proces te garanderen;
- de activiteiten van alle betrokkenen in de interne cacao-sector in kaart brengen, opvolgen en bijsturen of sanctioneren waar dat nodig is;
- de samenwerking tussen de cacao-boeren en tussen de boeren, vakbonden en lokale maatschappelijke organisaties ondersteunen. Ze moet hierin de nodige stimuli en begeleiding geven om dit proces te versnellen én die samenwerkingsstructuren betrekken in de besluitvorming over alle aspecten in de interne cacao-markt;
- de transparantie in en over de sector vergroten, inclusief voor de cacao-boeren. Hieronder valt bijvoorbeeld de verdeling van de belastinginkomsten die worden geïnd op de export van cacao-bonen, -schellen en andere cacao-afvalproducten, en op chocoladeproducten.

De verschillende maatregelen moeten institutioneel verankerd worden.

Annex 1: cacaoproductie per land (in duizend ton)

	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Land				schatting	voorspelling
AFRIKA					
Ivoorkust	1407,2	1286,3	1407,8	1229,3	1370,0
Ghana	737,0	599,3	740,5	615,0	675,0
Nigeria	180,0	200,0	200,0	190,0	210,0
Kameroen	165,7	184,9	166,1	166,3	185,0
Togo	21,7	53,0	73,0	75,0	80,0
Guinea	9,8	17,0	19,0	17,5	15,0
Sierra Leone	4,5	7,0	6,3	12,0	10,0
Oeganda	4,5	5,0	7,4	8,0	10,0
Tanzania	3,3	5,1	6,9	4,5	6,0
Madagascar	4,4	4,5	4,5	4,5	4,5
Equatoriaal Guinea	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Liberia	2,5	3,0	2,5	3,0	3,0
Sao Tome en Principe	2,8	3,5	3,0	2,8	3,0
Dem. Rep. Congo	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Congo	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Gabon	0,6	0,2	0,2	0,2	0,2
Benin	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Totaal Afrika	2549,8	2374,6	2642,9	2333,9	2577,5
AMERIKA					
Brazilië	163,4	170,8	161,6	126,2	160
Ecuador	117	116	114,4	114,5	114,5
Dominicaanse Republiek	47,3	31,3	42	43,7	50
Colombia	36,9	36,8	36,8	35	35
Mexico	44	36,4	34,1	36	25
Peru	16	18	18	20	20
Venezuela	16,2	15	18	19	19
Costa Rica	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5
Haïti	3,6	2,3	3,5	4	4,5
Cuba	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Bolivië	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
Honduras	2	2	2	2	2
Nicaragua	1,5	1,8	1,8	1,8	1,8
Panama	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Guatemala	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Trinidad en Tobago	1	0,9	1,6	0,6	0,8

Jamaica	0,7	0,2	0,2	0,6	0,6
Grenada	0,8	0,1	0,1	0,2	0,3
Belize	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Dominica	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Andere, Amerika	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Totaal Amerika	462	443,3	445,8	415,2	445,2
AZIË en OCE-ANIË					
Indonesië	430	460	560	520	580
Papoea Nieuw Guinea	38,9	47,8	51,1	50,3	50
Maleisië	34	28,8	33,9	32,8	34
India	8	8	10,2	11	12
Filippijnen	5,7	5,6	5,7	4	5,5
Solomoneilanden	4,4	4,6	4,4	4,1	4
Sri Lanka	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Vanuatu	1	0,9	1	1	1
Thailand	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Fiji	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Andere, Azië en Oceanië	1	1	1,5	1,5	1,5
Totaal Azië en Oceanië	525,1	558,8	669,8	626,8	690,1
Wereld totaal	3536,9	3376,7	3758,6	3375,9	3712,8

eindnoten

- 1 International Institute of Tropical Agriculture, Child Labor in the Cocoa Sector of West Africa, A synthesis of findings in Cameroon, Côte d'Ivoire, Ghana, and Nigeria, August 2002. Ministry of Manpower, Youth & Employment, Labour Practices in Cocoa Production in Ghana (Pilot Survey), National Programme for the Elimination of Worst Forms of Child Labour in Cocoa, April 2007. Republic of Côte d'Ivoire, Prime Minister's Cabinet, Steering Committee for the Child Labour Monitoring System within the Framework of Certification of the Cocoa Production Process, Initial Diagnostic Survey in Agnibilekrou, Tiassale and Soubre, Executive Secretariat, Final Report, November 2007.
- 2 Global Witness, Hot Chocolate: How cocoa fuelled the conflict in Côte d'Ivoire, June 2007.
- 3 De meest gedocumenteerde problemen hebben te maken met het gebruik van pesticiden en meststoffen en van machetes tijdens het oogsten en openen van de cacaoboorn, het dragen van te zware ladingen, lange werkdagen en ademhalingsproblemen door rookinhalatie tijdens het verbranden van biomassa. Deze activiteiten worden tevens ook uitgevoerd door kinderen op zeer jonge leeftijd (5-18 jaar).
- 4 ICCO, Annual forecasts of production and consumption and estimates of production levels to achieve equilibrium in the world cocoa market, 5 July 2007.
- 5 Hoewel de consumptie van fairtrade- en gecertificeerde organische cacao in de afgelopen jaren een sterke stijging kende, blijft hun marktaandeel zeer klein ten opzichte van de wereldconsumptie. De consumptie van fairtradechocolade vertegenwoordigde in 2005 0,27 procent van de totale chocoladeconsumptie. De totale organische productie van cacao tijdens de periode 2002-2006 bedroeg 15.500 ton, waarvan 11.170 ton voor de export bestemd was. Er zijn geen statistieken gekend voor 2007, maar de verschillende betrokkenen in de sector spreken van een sterke stijging van beide markten. ICCO, Executive Committee, A study on the market for organic cocoa, 26 July 2006. ICCO, Consultative board on the world cocoa economy, Facts and figures on fair-trade cocoa, 31 May 2005.
- 6 ICCO Quarterly Bulletin of Cocoa Statistics, Vol. XXXIII, No. 3, Cocoa year 2006/07. Het gemiddelde markt-aandeel werd berekend over de periode 2004/2005, 2005/2006 en 2006/2007.
- 7 Ibid. De productiestatistieken geven de totale cacao-producties weer van de twee oogstcycli per jaar. De belangrijkste oogstperiode is van oktober tot januari en zorgt voor 70 procent van de totale oogst. De tweede oogst, ook wel tussenooft genoemd, gebeurt in juni.
- 8 De gegevens zijn afkomstig uit het certificatie-rapport van Ghana (Ghana, MMYE Child Labour Study, 2006).
- 9 Mededelingen door mevrouw Amouan Assouan Acquah, Bijzondere Adviseur van de Eerste Minister van Ivoorkust, op de ICI Conferentie van 1 april 2008.
- 10 Een cacaoboorn brengt jaarlijks gemiddeld twintig tot dertig cacaovruchten voort. Elk van de vruchten bevat gemiddeld dertig tot veertig bonen.
- 11 Verschillende experts spreken zelfs van een mogelijke verhoging van de productiviteit tot twee ton per hectare.
- 12 De cacaoboorn begint pas vanaf het vierde jaar te bloeien. De opbrengst van de cacaoboorn is het grootst tegen het tiende tot twaalfde levensjaar, blijft dan een jaar of tien op dat niveau, om daarna steeds te verminderen. De cacaoboorn blijft meer dan vijftig jaar leven.
- 13 De parafiscale bijdragen zijn de bijdragen die werknemers en werkgevers betalen aan de sociale zekerheid.
- 14 De interne cacao-sector in Ivoorkust was ook voor de liberalisering nauwelijks te vergelijken met de huidige situatie in Ghana. De publieke onderneming CAISTAB, die operationeel was sinds 1964, legde jaarlijks de cacaoprijzen voor de betrokkenen in de interne cacao-sector vast, kende private ondernemingen een licentie toe om de cacao te mogen verhandelen, maar kocht – in tegenstelling tot Cocobod – de cacao niet op, stond niet in voor de verkoop en beheerde de cacao ook niet fysiek.
- 15 Ifran ul Haque, United Nations Conference on Trade and Development, G-24 Discussion Paper Series, Commodities under Neoliberalism, The Case of Cocoa, No. 25, January 2004.
- 16 Momenteel zijn er negentien erkend, waaronder een lokaal gevestigd bedrijf van Olam en één van Armajaro. Beide zijn internationale handelaars.
- 17 De PPRC bestaat uit leden van Cocobod, vertegenwoordigers van de cacaoboeren, het ministerie van Fi-

nanciën, de Bank van Ghana, het Instituut voor statistiek en sociaal-economisch onderzoek, de universiteit van Ghana en vertegenwoordigers van de erkende handelaars.

- 18** VN-Databank Comtrade, statistieken 2006. Gegevens over de export door de individuele bedrijven werden door Cocobod niet publiek gemaakt.
- 19** Gesprek van onderzoeker IPIS, met Olam, 1 april 2008.
- 20** Gesprek van onderzoeker IPIS, met Armajaro, 1 april 2008.
- 21** Antwoord ED&F Man aan onderzoeker IPIS, 25 april 2008.
- 22** VN-Databank Comtrade, statistieken 2006.
- 23** Deze cijfers hebben betrekking op de oogst tijdens de grote cacaocycclus, Reuters, 25 maart 2008.
- 24** Ibid.
- 25** De meest recente persberichten over de structuur van de onderneming gaan terug tot augustus 2006. Het Duitse bedrijf Hamester had toen 60 procent aandelen in West African Mills. De overige aandelen waren in handen van Cocobod. Hamester wou echter zijn aandelen verkopen na discussies met Cocobod over de cacao-prijs. ADM toonde in 2006 interesse om deze op te kopen. Tevens verkocht Hamester in dezelfde periode zijn grootste chocoladebedrijf, dat in Duitsland gevestigd is, aan Armajaro. De vestiging is later in handen gekomen van een Joint Venture tussen Armajaro en Petra Foods in 2007 (Petra Armajaro Holdings Pte Ltd).
- 26** Deze cijfers omvatten de export van semi-chocoladeproducten (in boonequivalent) die uit Ivoorkust werden geëxporteerd. De cijfers geven een schatting van de effectieve productie van de producten.
- 27** De export van verwerkte producten door Condicaf bedroeg 2.092 ton in 2007.
- 28** De export van verwerkte producten door Pronifex bedroeg 416 ton in 2007.
- 29** Susco begon met de productie van 14.000 ton in december 2007 en exporteerde reeds eind april 2008 669 ton. Bron: Dow Jones Commodities News.
- 30** De nieuwe installaties zouden tegen eind 2007 operationeel moeten zijn. De gegevens zijn afkomstig van de website van de onderneming. www.pronibex.com
- 31** De meest recente cijfers dateren van 2004/2005 en het gaat om 9.300 ton aan lokale consumptie in Ivoorkust en 8.700 ton in Ghana.
- 32** Ivoorkust legt nog enkele bijkomende belastingen op, o.a. voor het inspecteren en het wegvan van de producten en een bijdrage aan de Koffie- en Cacaobeurs van het land.
- 33** Gesprek van onderzoeker IPIS, met ICCO, 2 april 2008.
- 34** ICCO, Study on the impact of terminal markets on cocoa bean prices, June 2007.
- 35** Ibid.
- 36** Antwoord van ICCO op vragen van onderzoeker IPIS, 22 april 2008.
- 37** De cijfers werden samengesteld op basis van ICCO-statistieken en de jaarrapporten van de ondernemingen.
- 38** Barry Callebaut, Group Presentation, December 2006.
<http://www.barry-callebaut.com/documentation>
- 39** Website Petra Foods, http://www.petrafoods.com/index_news.html, gezien op 7 april 2008.
- 40** Deze cijfers geven de groei of het verlies aan waarbij de groei van de globale marktstijging in rekening werd gebracht. De berekening is als volgt: $\frac{\text{ondernemingsproductiecapaciteit in 2007}}{\text{totale productiecapaciteit in 2007}} - \frac{\text{ondernemingsproductiecapaciteit in 2000}}{\text{totale productiecapaciteit in 2000}}$ 1% is gelijk aan ongeveer 30.000 ton.
- 41** Cadbury, Annual Report & Accounts 2007, p. 15.
<<http://www.cadbury.com/investors/reportaccounts/Pages/reportandaccounts.aspx?TabIndex=1>>
- 42** Candy Industry, Top 100 global confectionery companies, 2007.
<http://www.candyindustry.com/content/CI/2008/01/img/top100.pdf>
- 43** ICCO, Market Committee, Cocoa Resources in Consuming Countries, 16 May 2007. De cijfers dateren van 2005.
- 44** Ibid.
- 45** Cadbury, Annual Report & Accounts 2007, p. 15.

<http://www.cadbury.com/investors/reportaccounts/Pages/reportandaccounts.aspx?TabIndex=1>

46 Hershey bezit 45% van de Amerikaanse markt, Mars bezit 29% en Nestle bezit 9%. United States District Court, District of New Jersey, Case 2:08-cv-00199-SDW-MCA, 10/01/2008.

<http://www.chimicles.com/chocolate/Chimicles+Tikellis%20Chocolate%20Complaint.pdf>

47 Ook enkele andere ondernemingen werden aangeklaagd. Het gaat om Cadbury Schweppes plc, Cadbury Schweppes Americas, Cadbury Adams USA LLC, Masterfoods USA,, naast Mars Inc., Nestle S.A., Nestle USA en Hershey Company.

48 Case 2:08-cv-00199-SDW-MCA, 10/01/2008.

<http://www.chimicles.com/chocolate/Chimicles+Tikellis%20Chocolate%20Complaint.pdf>

49 Website van het advocatenbureau Chimicles & Tikellis LLP, gezien op 28 april 2008.

<http://www.chimicles.com/chocolate/>

50 Uit onderzoek blijkt dat tot 60 procent van de arbeidslast zit in het oogsten van de cacaobonen.

51 Website World Cocoa Foundation.

www.worldcocoafoundation.org

52 De activiteiten in Ivoorkust gebeuren met financiering van onder andere GTZ en van USAid West Africa.

53 Eigenlijk zouden ook de omliggende landen in het proces betrokken moeten worden teneinde de oorzaken van de kinderhandel in de cacaosector bij de bron aan te pakken. Er bestaan echter andere initiatieven waar dit aspect mee ingeschoven kan worden, o.a. het International Cocoa Initiative.

54 In Ghana is het in theorie reeds mogelijk om de cacaobonen te traceren.

55 Een werkbaar systeem werd reeds uitgewerkt door Armajaro, die zowel in Ivoorkust en Ghana pilootprojecten opstartte.

56 Een vergelijkbaar initiatief in de ganse cacaosector zou een investering vragen van 1631 miljoen dollar.

57 Gesprekken van onderzoeker IPIS, met Cadbury Schweppes, Nestlé, Hershey, Kraft Foods, Mars Incorporated, Barry Callebaut, Cargill, Olam, Armajaro, ED&F Man, Federation of Cocoa Commerce, Association of the Chocolate, Biscuit, and Confectionery Industries of the EU, en de International Cocoa Organization.

58 Er werden tot op vandaag zes cacaoakkoorden onderhandeld. Het zesde dateert van 2001 en werd op 1 oktober 2003 van kracht.

59 Association of the Chocolate, Biscuit, and Confectionery Industries of the EU (CAOBISCO), Confectionery Manufacturers Association of Canada (CMAC), European Cocoa Association (ECA), National Confectioners Association of the US (NCA), World Cocoa Foundation (WCF), Confectionery Manufacturers of Australasia (CMA), Jeff Morgan, Mars Incorporated, Certification in the Cocoa Sectors of Côte d'Ivoire and Ghana, 31 March 2008. <http://www.verite.org/news/main.html>

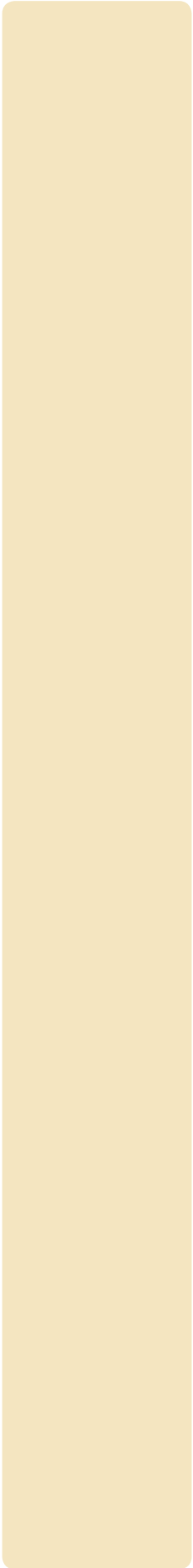
60 Het Harkin-Perkin Protocol is een overeenkomst tussen de vertegenwoordigers van de chocolade en -cacao-industrie om de ergste vormen van kinderarbeid in de oogst en verwerking van cacaobonen en hun afgeleide producten te elimineren. Het Protocol is ontwikkeld in samenwerking met de VS-senator Tom Harkin en vertegenwoordiger Eliot Engel.

61 Het Cotonou Akkoord voorziet een legale basis aan de Samenwerking van de Europese Commissie met de ACP-landen. Het Cotonou Akkoord beschrijft enerzijds de doelstellingen van de Gemeenschap en zijn lidstaten en de ACP-landen en aan de andere kant integreert het Cotonou Akkoord 3 dimensies namelijk beleid, handel en ontwikkeling.

62 Een voorbeeld hiervan is het Rome Statuut inzake de oprichting van het Internationaal Strafhof. Op nationaal niveau, met België als voorbeeld, bestaat een wetgeving die de betrokkenheid en medeplichtigheid van bedrijven in internationale misdrijven regelen.

63 De VN-mensenrechtencomités, die de naleving van de implementatie van de fundamentele mensenrechtenverdragen opvolgen, hebben zich reeds gebogen over de interpretatie van de verdragen en hebben geschikte benaderingen uitgewerkt over de implementatie van de verdragen door de bedrijven.

64 ICCO, Consultative Board on the World Cocoa Economy, Sustainable cocoa economy: A comprehensive and participatory approach, 18 June 2007.

IPIS vzw
Research Centre
Italiëlei 98a
2000 Antwerpen, België

Tel: xx32/(0)3.225.00.22
Fax: xx32/(0)3.231.01.51
www.ipisresearch.be

Oxfam-Wereldwinkels
Politieke Dienst
Ververijstraat 17
9000 Gent, België

Tel: xx32/(0)9.218.88.99
Fax: xx32/(0)9.218.88.77
www.oww.be